

Dől a fa?

FEJES LÁSZLÓ

1. FEHÉR KRISZTINA néhány évvel ezelőtt két olyan cikket jelentetett meg a Magyar Nyelvjárások oldalain (2011, 2012), melynek felvetései alapvetően kérdőjelezik meg a magyar nyelvtörténettel, illetve még inkább az uralisztikával — általánosabban a különböző nyelvcsaládok történetével — foglalkozó kutatók munkájának alapjait. FEHÉR ezekben az írásaiban lényegében a családfamodell létjogosultságát kérdőjelezi meg — és itt nem egyszerűen a nyelvek viszonyának ágrajzon való ábrázolásáról van szó, hanem arról az elképzelésről is, hogy a nyelvek történetük során különböző nyelvekké válnak szét, és így születnek új nyelvek.

Bár FEHÉR hangsúlyozza, hogy nem kételkedik „a történeti-összehasonlító iskola teljesítményében” (2011: 105), nem kívánja a „klasszikus összehasonlító nyelvészet keretein belül elért (egyébként igen jelentős) eredmények tudományos súlyát bármilyen módon kétségbe vonni” (2012: 77), két cikkét elolvasva nehéz belátni, hogy ha kritikája megalapozott, milyen komoly teljesítményeket és eredményeket érthettek el a szerinte tévúton járó kutatók. FEHÉR írásai a történeti-összehasonlító nyelvtudomány alapelveit igyekeznek megkérdőjelezni: ha a kritika jogos, nemhogy a hangsúlyozottan nagyra becsült eredményeket kell elvetnünk, de egész életművek, sőt tudományágak, illetve az azokkal foglalkozó tanszékek, kutatócsoportok munkáját minősíthetjük tudományos zsákutcának. Éppen ezért a cikkek megjelenésekor joggal számíthatunk arra, hogy heves reakciót fognak kiváltani, és az említett tudományágak képviselői kétségbeesetten próbálják majd igazolni felfogásukat, illetve az azokra alapozott munkájukat.

Ennek ellenére tudomásom szerint a cikkek semmilyen reakciót nem váltottak ki. Kivételként csak saját, a családfaelméletet ért kritikákról szóló cikkemet tudnám megemlíteni (FEJES 2014), mely jelentős részben éppen FEHÉR felvetéseire reagál. Ez azonban nem helyettesíthet egy valódi válaszcikket. Az alábbiakban nemcsak arra leszek kénytelen rámutatni, hogy FEHÉR KRISZTINA milyen tévutakon jár, hanem egyben azt is igyekszem kifejteni, hogy mi lehet annak a magyarázata, hogy cikkeire semmilyen válasz nem érkezett.

A cikk második pontjában rámutatok, hogy FEHÉR kifogásai, illetve valódi célpontjai nem világosak: bár elsősorban a magyar nyelvtörténeti kutatásokat,

azon belül is — a nyelvrokonságról lévén szó — a magyar finnugrisztikát bírálja, olyan kérdésekben teszi, melyben a magyar kutatások nem térnek el a nemzetközi trendektől és a más nyelvek, nyelvcsaládok kutatásában érvényesülő elvektől. Felhívom rá a figyelmet, hogy FEHÉR a finnugrisztikától eltérő nyelvezetet használ, de nem teremt kapcsolatot a két eltérő nyelvezet között, és esetenként meg sem érti, milyen értelemben tesz állításokat a finnugrisztikai szakirodalom. A harmadik pontban rámutatok, hogy bár FEHÉR kritikája elsősorban a finnugrisztikára irányul, az általa felhasznált szakirodalomban elenyésző a finnugrisztikai szakirodalom aránya. A negyedik pontban demonstrálom, hogy FEHÉR állításával szemben a finnugrisztika története folyamán folyamatos kísérletek történtek a családfa-modell és a családfa-ábrázolás újragondolására, megújítására, alternatíváinak keresésére. Az ötödik, illetve a hatodik pontban a szakirodalom alapján igazolom, hogy FEHÉR állításaival szemben sem az nem igaz, hogy a finnugrisztika a valóságosnál kisebbnek akarná mutatni a mai nyelvek kialakulásában a külső hatások szerepét, sem az, hogy az ilyen hatásokat kizárólag a szókincsre szűkítené. Ugyanakkor rámutatok, hogy a bevezető tankönyvek alapján ugyan kialakulhat ilyen benyomás, de ez annak köszönhető, hogy ezek a tankönyvek kizárólag a nyelv testes elemeinek történetére koncentrálnak, mert tárgyuk, a magyar nyelv finnugor eredete kapcsán ezek kerülnek a középpontba. A hetedik pontban példákat hozok arra, hogy FEHÉR a finnugrisztikán kívüli forrásait is pontatlanul használja: az általa megjelölt források nem támasztják alá állításait, a felfogásával szemben álló állításait figyelmen kívül hagyja, illetve az idézeteket egészen más kontextusba helyezi, mint ahogy azok elhangzanak. A nyolcadik pontban összefoglalom, miért nem lehet a finnugrisztika, illetve általában az összehasonlító-történeti nyelv-tudomány felfogásáról, módszertanáról szóló vitában FEHÉR cikkeit vitaalapnak tekinteni.

2. A mai uralisztika kritikája úgy lehetne igazán hiteles, ha FEHÉR a konkrét uralisztikai művekből vett idézetek és gondolatmenetek alapján gyakorolná, és egyben alternatív megoldásokat is adna a példaként vett elemzésekre. Ha FEHÉR úgy gondolja, hogy a mai magyar finnugrisztikában „alapvető, ám nem tudatosított tétel, miszerint a nyelvek voltaképpen abszolút létezők” (2011: 107), akkor ezt a szakirodalomból vett idézetekkel illene alátámasztania. Az sem érv állítása mellett, hogy ez a családfamodellből következik: még ha egyértelműen le is tudná ezt vezetni, akkor is elképzelhető, hogy a finnugrisztika önellentmondásban él, és úgy fogadja el a családfaelméletet, hogy közben a nyelveket mégsem tekinti „abszolút létezőknek” — bármit is jelentsen ez.¹ Hogy mit jelent, az —

¹ Platónnál az *abszolút létező* az abszolút idea, a létezés végső alapja, hasonló értelemben használják a teológiában is (tulajdonképpen Isten). Elképzelhető, hogy FEHÉR ilyesmire gondol, hiszen ezt is írja: „amennyiben a nyelvet [...] valamiféle abszolút létezőként kezeljük, ab ovo megfosztjuk magunkat az eredet igazán adekvát magyarázatának lehetőségétől” (FEHÉR 2011: 118). Koherens

legalábbis számomra — nem derül ki, hiszen FEHÉR nem ezzel folytatja, hanem azzal, hogy „az egyes közösségi nyelvek mindig egyetlen előzményre vezethetők vissza” (2011: 107). Ha az, hogy valami „abszolút létező”, azt jelenti, hogy „egyetlen előzményre vezethető vissza” (márpedig ezt valószínűsíti az is, hogy később FEHÉR ezt kapcsolja össze a családfa-moddellel: „az egyszülős származtatás az indoeurópai nyelvészet révén elterjedt családfa-koncepció szükségszerű (a priori) metodológiai következménye”, 2011: 108), akkor valószínűleg nem egyszerűen nézetkülönbségről van szó, hanem arról, hogy FEHÉR és az uralisztika (illetve történeti-összehasonlító nyelvtudomány) nem egy nyelvet beszél. Ez még nem lenne baj, de az érdemi kritika gyakorlásának elengedhetetlen feltétele, hogy a kritika megfogalmazója valamilyen kapcsolatot teremtsen a két nyelvezet között — vagy „fordítson”, vagy mutasson rá a kritizált kutatók által használt nyelvezet hibáira, hiányosságaira. Ha ugyanis nem teremt kapcsolatot, eleve lehetetlenné teszi az érdemi vitát.

A 2011-es cikk később számos kérdésre kitér, de ezek során a nyelv abszolút vagy nem abszolút létezőségének kérdésével nem kerül kapcsolatba, egészen a cikk végéig, ahol a következő megállapítást olvashatjuk: „Az eddigiekből jól látszik: bár a nyelvek relatív természete vitathatatlan, a származási viszonyaik bemutatására szokásosan használt családfaábra latensen mégis egy abszolútizált nyelv képét jeleníti meg” (FEHÉR 2011: 119). E kijelentés azért is meglepő, mert a cikkben korábban nemhogy a nyelv relatív természetéről nem olvashatunk, de a nyelv természetéről sem, és a relatív szó is csak egyszer fordul elő korábban: „Több, a genezisben eltérő mértékben szerepet játszó nyelvelőzmény vegyülése és egy ebből adódó relatív rokonsági rendszer e felfogásban tehát még elviekben is kizárt” (2011: 108). Kérdés, hogy a „relatív természet” és a „relatív rokonság” FEHÉRnél mást jelent-e. Jó esetben igen, ekkor viszont nem világos, mi az összefüggés közöttük. A rosszabbik eset, ha ugyanazt jelentik: ebben az esetben ugyanis a 119. oldalon olvasható kijelentés csupán annyit mond, hogy a családfaábra

gondolatnak tűnik, hogy ha valami öröktől fogva létező, akkor nincs szükség eredetének magyarázatára. Azt is írja azonban, hogy „a Schleicher–Hunfalvy-féle „naturalizmusból” adódó alapvető, ám nem tudatosított tétel, miszerint a nyelvek voltaképpen abszolút létezők [...] a családfa-metaphora révén a finnugrisztikát egészen máig uralja” (FEHÉR 2011: 107). Ha a családfa-metaphora valóban azt sugallja, hogy a családfán ábrázolt entitások abszolút létezők, akkor ebből az is következne, hogy mindent, amiknek a viszonyait családfaábrán szokás ábrázolni, abszolút létezőknek tekintünk (de legalábbis az ábrázolók azoknak tekintik őket). Tehát igaz lehet ez politikai mozgalmakra és pártokra, tudományos iskolákra, vallási mozgalmakra és egyházakra, vagy éppen a fajokra is. Csak-hogy aligha gondolhatjuk komolyan, hogy azok, akik ezeket a viszonyokat családfaszerű ábrán mutatják be, azok ezeket mind abszolút létezőknek tekintik. Maga FEHÉR állapítja meg, hogy „Az evolúcióelmélet a faj fogalmát ebből adódóan nem valamiféle diszkrét határokkal rendelkező, abszolút entitásnak tekinti” (2012: 92). Hogy lehet, hogy az evolúcióelméletet a családfa-metaphora lévén nem uralja az a tétel, miszerint a fajok abszolút létezők, a(z ilyen szempontból) hasonló helyzetben levő finnugrisztikát viszont igen?

abban téved, hogy a többberedetű nyelvet egyeredetűnek mutatja. Hiányoznak azonban azok az érvek, amelyek azt mutatnák, hogy a nyelv többberedetű.

Ideje tisztáznunk, hogy mit is jelent ez az „egyetlen eredet”. FEHÉR erre többször is kitér. „Az összehasonlító iskola képviselői [...] a különféle történeti sajtósságcsoportok közül a klasszikus családokba besorolt nyelvek esetében eredetinek kizárólag egyet ismernek el” (2011: 112); (Gombocz) „arra törekedett szófejtéseiben, hogy [...] markánsan elkülönítse nyelvünk örökölt (tehát finnugor) rétegét azoktól a (főként törökségi eredetű) szavaktól, amelyek igen hosszú ideje részei a szókincsünknek, ám a családfaelmélet logikáját követve ahhoz nem genetikus módon tartoznak” (2011: 112). Az ilyen kijelentéseket azért nehéz értelmezni, mert sem az uralisztika, sem a magyar nyelvtörténet nem különböztet meg a magyar (vagy más) nyelvhez „genetikusan” vagy „nem genetikusan” tartozó elemeket, a „genetikusság” fogalmával eleve nem él. Megkülönbözteti az alapnyelvből származó, a belső keletkezésű és a jövevényszavakat. Kérdés azonban, mi lenne ennek az alternatívája. FEHÉR szerint „[a]z etimológiákat továbbra is az alapszavak és a másodlagosnak vélt átvételek kategorikus elhatárolása jellemzi (ehhez vö. például jelentős történeti szótáraink gyakorlatát; MSzFgrE., illetve TESz.)” — e kijelentés különösen talányos, hiszen ha egyszer a jövevényszavak később kerültek a nyelvbe, akkor természetes, hogy időben másodlagosak (más tekintetben viszont nem szokták őket másodlagosnak tekinteni). Ami a szótárakat illeti, A magyar szókészlet finnugor elemei című munka (melynek egyébként MSzFE. a bevett rövidítése) eleve az alapnyelvi eredetű szókincs szótára, tehát különbséget sem tehet a különböző eredetű szókincsrétegek között — hacsak nem eleve témaválasztásával; hogy a TESz. FEHÉR szerint miként tesz különbséget, az nem derül ki.

FEHÉR talán arra gondol, hogy a családfaábra nem teszi lehetővé annak ábrázolását, hogy a jövevényszavak miként kerültek a nyelvbe, és ebben a tekintetben tűnik úgy, hogy a jövevényszavak „nem genetikusak” vagy „másodlagosak”. Erre utalhat, hogy máshol SZILÁGYI N. SÁNDOR alábbi sorait idézi: „nemcsak attól beszélünk mi magyarul, hogy a kezét finnugor eredetű szóval *kéznek* mondjuk, a követ meg *kőnek*, hanem attól is, hogy a búzát régi török eredetű szóval *búzának* hívjuk, a bojtortját *bojtortjának*, a galambot szláv eredetű szóval *galambnak*, a baktert meg német eredetű szóval *bakternek*” (SZILÁGYI N. 1999: 356, idézi FEHÉR 2011: 111–112). Ez a megállapítás nehezen vitatható, a kérdés inkább az, hogy kivel, mivel áll szemben. Aligha találunk ugyanis a szakirodalomban olyan kijelentést, mely szerint a *kéz* és a *kő* alapnyelvi eredetének köszönhetően fontosabb („genetikusabb”? „elsődlegesebb”?) szava a magyar nyelvnek, mint a *búza* vagy a *galamb*. Kivételt jelent persze az a helyzet, amikor a magyar nyelv nyelvcsaládba való sorolásáról van szó. FEHÉRnek sejthetően az a problémája, hogy ha a magyar nyelvbe egy adott ponton bekerül egy — mondjuk török —

jövevényt, akkor az adott nyelvéllapotnak „genetikusan” — bármit is jelentsen ez — éppúgy előzménye az a (török) változat is, amelyből az adott szó bekerült, mint az a (magyar) változat, amibe bekerült. Mi több, kritikáját figyelembe véve már a fenti megfogalmazást is egyoldalúnak, a családfaelmélet által megmérgezettnak kell tekintenünk, hiszen azt feltételezzük, hogy van egy „elsődleges” előzmény, amelybe valami egy „másodlagos” előzményből kerül. FEHÉR nyilván azt szeretné, ha a két előzményt egyenrangúnak (ha nem is feltétlenül egyenlő súlyúnak) tartanánk. A családfát felváltó modelljét ugyanis így jellemzi: „a magyar esetében például a nyelvstruktúra szerves komponenseiként számol még egy igen markáns ótörök szállal is, egy ennél kevésbé meghatározó, de azért jelentős szláv kapcsolattal, kisebb mértékben pedig a német, latin és minden más érintkező nyelv rendszertani hatásával” (2012: 95). Az nem világos, miért lenne gyengébb a szláv szál, mint a török: jóval több szláv jövevényt tartunk számon, mint törököt: LIGETI szerint a török jövevénytiszavak számát „— némi túlzással — 250–300-ra szokás becsülni” (1986: 191), KNEZSA szerint a „magyar köznyelv szláv szavainak száma kb. 550-et tesz ki, a nyelvjárások egyikében-másikában azonban — főleg északon és délen — természetesen lényegesen többre rúg a számuk” (1942: 178). (Persze lehet, hogy az a baj, hogy szavakban gondolkodunk: FEHÉR ezt is kifogásolja, lásd lejjebb.)

A nyelvrokónítás hagyományos szemlélete szerint azonban nem csupán mennyiségi különbségekről van szó. A magyar nyelvet nem azért tekintjük urálinak, mert az uráli, finnugor és ugor alapnyelvből örökölt elemek száma felülmúlja a többiek számát, hanem azért, mert a mai magyar nyelv (az ugor és a finnugor alapnyelven keresztül) az uráli alapnyelvvél kontínuens. Kontinuitás alatt pedig azt értjük, hogy a két nyelvéllapot, az uráli alapnyelv és a mai magyar nyelv (változatai) között olyan nyelvéllapotsort feltételezünk, melyek egymáshoz közel álltak, kölcsönösen érthetőek voltak, és éppen ezért — pontosan azzal az egyszerűsítő gesztussal, ahogyan közeli nyelvváltozatokat, nyelvjárásokat egy nyelv változatainak tekintünk — egy nyelvként azonosíthatók. Rokon nyelvekről pedig akkor beszélünk, ha az egyik nyelvtől elindulva, az időben visszafelé haladva e közeli változatok során el tudunk jutni egy olyan nyelvéllapotig, amelyből aztán az időben előre elindulva képesek vagyunk eljutni a másik nyelvig. Maga a családfa a nyelvcsaládon belül így bejárható utakat ábrázolja, nem pedig azt, hogy a mai nyelvéllapotsok hogyan keletkeztek. (Ilyen szempontból nem csupán az idegen hatás hiánya, hanem a belső változások vagy éppen az egyes elemek kikopása ábrázolásának hiánya is felróható lenne.) A többi nyelvvel való viszony azért egészen más, ha úgy tetszik, „másodlagos”, mert azokhoz nem juthatunk el ilyen módon. Az ugor-török háború csak a felszínen szólt arról, hogy a magyar a finnugor vagy a török nyelvek közé tartozik-e — valójában a tétje ennek a felfogásnak az elismertetése volt.

Mindezzel kapcsolatban több dologra is fel kell hívnunk a figyelmet. Először is arra, hogy miközben FEHÉR azt kérdőjelezi meg, hogy a magyar nevezhető-e „kizárólagosan” finnugornak (vö. GOMBOCZRól kritikusan: „nyelvünk kizárólagos finnugorságát tényként kezelte” — FEHÉR 2011: 108), addig fel sem merül benne, hogy a fentiekben például az „ótörök” vagy „szláv” származást kritizálja (de említhetnénk a németet is, hiszen a magyar német jövevényszavai számos, akár különböző nyelvnek is tekinthető változathól származnak), holott ezek a csoportosítások ugyanúgy a családfaelmélet felfogásán alapulnak. Nem hagyhatjuk említés nélkül azt sem, hogy ezek az ótörök, szláv vagy német szavak és más hatások különböző időben és különböző irányokból (azaz különböző nyelvekből és nyelvjárásokból) érték a magyar nyelvet. Míg tehát az uráli-finnugor-ugor elemek valóban egyetlen szálát alkotnak, addig — a képet kibontva — az ótörök, szláv vagy német elemek külön-külön, aprócska szálakként fonódtak be „a magyar nyelv szövetébe”. Ezeket a szálakat aztán tovább gubancolja az a tény, hogy számos szó több nyelvcsaládon és ágon átment, mire a magyarba jutott: egy perzsa szó az arabon át a törökbe, onnan a délszlávba kerülhet, onnan meg a magyarba. A francia jövevényszavak általában a németen át kerültek a magyarba, és az Európán kívül beszélt nyelvek szavai is általában németből vagy újabban az angoltól kerültek be a magyarba. Ezeket a szálakat vajon milyennek kellene neveznünk?

Ebből a szempontból érthető meg MEILLET FEHÉR által értetlenkedve fogadott megállapítása, mely szerint „az a cigány, aki örmény nyelvtant és romani szavakat használ, egyértelműen örményül beszél” (FEHÉR 2011: 112). Tapasztalataink szerint ugyanis, ha a nyelvtani kölcsönzés nem is lehetetlen, a szókincs kölcsönzése mégis sokkal könnyebben megy végbe. Ha egy nyelv nyelvtana zömében A nyelvével, szókincse B nyelvével egyezik meg, az csak úgy képzelhető el, hogy A nyelv irányában kontinuens, azaz a folyamat úgy ment végbe, hogy A nyelv szókincsét folyamatosan cserélte le B nyelv szókincsére, miközben nyelvtana változatlan marad. Ezzel szemben elképzelhetetlen az, hogy B nyelv nyelvtanát cserélné le fokozatosan A nyelvére, miközben a szókincse lényegében változatlan marad. (MEILLET megállapításával kapcsolatban sokkal inkább értetlenkedést érdemelne az, hogy miért is számít egy adott nyelvnel, hogy ki beszéli.)

A kontinuitás fogalmából következik az is, hogy a különböző alapú pidzsineket és kreolokat miért nem szokás nyelvcsaládokba sorolni, annak ellenére, hogy angol, francia stb. alapúnak nevezik őket — elvben tekinthetnénk ezeket az indoeurópai nyelvcsalád germán, illetve újlatin ágába tartozó nyelveknek. Csakhogy a hagyományos elképzelés szerint a pidzsin nyelvek születésük pillanatában töredékesek, szókincsüket tekintve csak részben egyeznek az alapjukat képező nyelvekkel, szilárd nyelvtanuk pedig nincs is — azaz nem kontinuensek az alapjukat

képező nyelvekkel. Hasonló a helyzet az újonnan felfedezett keveréknyelvekkel, mint például a micsif, melynek főnevei döntően francia eredetűek, míg igéi — ragozásukkal együtt — a kríből származnak. A hasonló — egyébként igen ritka — esetekben a nyelv elvben mindkét nyelvcsaládhoz tartozhatna (illetve ha a két keveredő nyelv azonos nyelvcsaládba tartozna, az ágak „nőnének össze”). A valóságban az ilyen nyelveket sem szokás nyelvcsaládokhoz sorolni, hiszen egyik nyelv irányában sem kontinuensek.

Az egyetlen eredet tehát mindössze azt jelenti, hogy időben visszafelé haladva egyetlen irányban kontinuens. Két irányban kontinuens csak akkor lehet egy nyelvállapot, ha a két irány két igen közeli rokon nyelvet jelent — ez azonban csak akkor lehetséges, ha a két ős eleve kölcsönösen jól érthető volt, tehát inkább nyelvjárás-keveredésről kell beszélnünk (még akkor is, ha társadalmi okokból inkább különböző nyelvekről beszélünk).

3. FEHÉR KRISZTINA tanulmányának tárgya nem világos. 2011-es cikkének első bekezdésben elméleti-módszertani fejtegetést ígér. A második bekezdésétől úgy tűnik, hogy ezt tudománytörténeti keretben kívánja megtenni, de elsősorban GOMBOCZ munkásságán keresztül. Ezt tükrözi az irodalomjegyzék is, melyben nyolcvan olyan tétel szerepel, melynek GOMBOCZ szerzője vagy társszerzője. A cikk azonban nem GOMBOCZ munkásságáról szól: az legfeljebb ürügye. FEHÉR ki is mondja: „dolgozatomban ezúttal a nyelvészet egyik régóta általánosan elfogadott tételét, a nyelvrokonság bemutatására használt családfa-teóriát vizsgálom felül”. Azt azonban nem indokolja, hogy ehhez miért éppen GOMBOCZ munkásságát érdemes megvizsgálni, sem az nem derül ki, hogy GOMBOCZ tudományos tevékenységének a családfaelmélet miért lenne kiemelt területe. Sőt, a cikkből inkább az derül ki, hogy GOMBOCZnak erről a kérdésről nem volt különösebb véleménye, egyszerűen elfogadta mindazt, amit a 19. század összehasonlító-történeti nyelvtudománya eredményként elért. Jól tükrözi ezt a 2. pont zárómondata, mely a cikk egyik kulcsmondatának tekinthető: „A továbbiakban arra igyekszem rámutatni, hogy a SCHEICHLER–HUNFALVY-féle »naturalizmusból« adódó alapvető, ám nem tudatosított tétel, miszerint a nyelvek voltaképpen abszolút létezők — latens(ebb) formában ugyan, de — a családfa-metafora révén a finnugrisztikát egészen máig uralja” (FEHÉR 2011: 107).

Valójában tehát FEHÉR a mai finnugrisztikát kívánja kritizálni azért, mert — legalábbis bizonyos nézeteikkel — SCHLEICHERT és HUNFALVYt követik: GOMBOCZnak ebben legfeljebb annyi szerepe van, hogy tudománytörténetileg (közvetítőként) a kettő között áll.

FEHÉR KRISZTINA cikke kétségtelenül lenyűgöző tudásmennyiséget mozgat meg: cikkei terjedelmének több mint harmadát teszi ki az irodalomjegyzék, mely cikkenként több mint 200 tételt tartalmaz. Ez még akkor is tiszteletre méltó, ha figyelembe vesszük, hogy a két irodalomjegyzék között jelentős átfedés is van.

Nehéz elmenni azonban a mellett a tény mellett, hogy ebben az irodalomjegyzékben elenyésző mértékben jelenik meg a modern finnugrisztikai szakirodalom. Még ha a modern fogalmát tágan is értelmezzük (akár egészen ZSIRAI 1937-es könyvéig azzal a felkiáltással, hogy tankönyvként még ma is használatos a magyar és finnugor szakos képzésben), akkor is csak a következő tételeket tudjuk ide vonni (a két cikkből összesen!): bevezető tankönyvek: BERECZKI (1998), HAJDÚ (1966, 1981), HAJDÚ–DOMOKOS (1978), ZSIRAI (1937); szakcikkek, ismertetések, könyvfejezetek, monográfiák: BAKRÓ-NAGY (2003, 2006), BERECZKI (1983), FEJES (2010), HAJDÚ (2001), HONTI (1997, 2000, 2001), SIPOS (2005); a „déliabos nyelvrokonítások” elleni írások: BERECZKI (2010), HONTI (2010), ITKONEN (2010), RÉDEI (1998).

Nem sorolhatjuk ezek közé azokat a cikkeket, melyekről FEHÉR is azt állapítja meg, hogy „naivításba hajló kidolgozatlanságuk miatt nem vehetők komolyan számításba” (FEHÉR 2012: 88): KÜNNAP (2008), MARCANTONIO (2002), POMOZI (2010), PUSZTAY (1995, 2000, 2010), WIJK (2008). Mint tudománytörténeti mű, nem vehető figyelembe PUSZTAY (1977) sem. Összesen tehát 18 olyan írásművel számolhatunk, mely tükrözheti a mai finnugrisztika álláspontját.

FEHÉR mindössze egyetlen kutatási eredményeket bemutató kortárs tanulmányt vesz fel irodalomjegyzékébe (SIPOS 2005), de erre is csupán azért hivatkozik (FEHÉR 2011: 89), mert néhány szó esik benne DIXON családfamodellt megkérdőjelező munkáiról. Már maga az a tény, hogy ilyen helyekre hivatkozhat, jól mutatja, hogy vádjával ellentétben a hazai finnugrisztika igenis nyitott a családfamodellről eltérő megközelítésekre is, FEHÉR azonban ezt nem veszi észre. Ugyanakkor SIPOS MÁRIA cikke éppen annak példaértékű bemutatása, hogyan lehet egymástól elválasztani a közeli rokon nyelvekben az alapnyelvből örökölt, illetve az egymástól kölcsönzött szavakat — azaz a „családfán” örökölt és az egyéb okból eredő hasonlóság megkülönböztetésének igen jó módszertana van. Ha ezekkel a módszerekkel, vagy a mögöttük rejlő felfogással FEHÉR nem ért egyet, akkor a cikk jó alkalmat nyújtott volna a részletes kritikára — ezzel a lehetőséggel azonban nem élt.

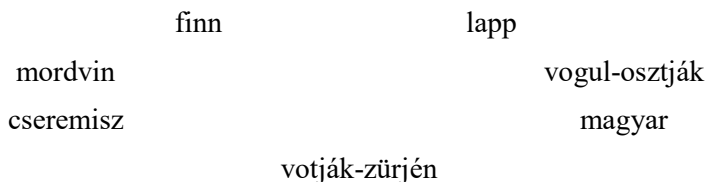
Ahhoz képest tehát, hogy a cikk elsődleges célja mégiscsak a mai finnugrisztika szemléletének kritikája, elenyészően kevés az olyan forrás, melyből a mai finnugrisztika valódi álláspontja egyáltalán megismerhető. A helyzetet tovább rontja, hogy a finnugrisztikából kizárólag a magyar finnugrisztikát veszi figyelembe. Még a BERECZKI (2010) és a HONTI (2010) írásokkal egy kötetben szereplő ESA ITKONENnek sem szakterülete a finnugrisztika, sőt nem is nyelvtörténész, mint édesapja, Erkki Itkonen, vagy az ő testvére, Toivo Itkonen, a számi nyelv kutatója, illetve az ő fia, Terho Itkonen, aki a számin kívül a balti-finn nyelvekkel is foglalkozott. Ráadásul FEHÉR teljesen figyelmen kívül hagyja azt, hogy mi a helyzet más nyelvcsaládok kutatásában. Vajon az indoeuropaisztika, a

turkológia, az afroázsiai vagy a kaukázusi nyelvek kutatása túllépett SCHLEICHER és a maga Hunfalvyjainak örökségén? Ha igen, hogyan? (A kérdés érintőlegesen felbukkan: FEHÉR 2012: 89 — erre még a 7. pontban kénytelenek leszünk visszatérni.) Ha nem, akkor miért olyan megállapításokat olvashatunk, hogy „a finnugrisztikában nem is igazán fordul elő, hogy a nyelvek genetikus rendszerezését ne a családfaábrán, továbbá ennek ágrajzzá, esetleg kördiagrammá vagy kúppá alakított változatán jelenítenék meg” (FEHÉR 2012: 88)?

4. A fenti idézet kétféle kétséget is ébreszt. Ezek egyike az idézetben felbukkanó kifejezések viszonyát illeti. Mi a különbség például a *családfaábra* és az *ágrajz* között? Miben különbözik a kördiagram vagy a kúp ezektől — csupán formájában, vagy tartalmában is? Maga az idézet azt sugallja, hogy FEHÉR nem lát tartalmi különbséget ezek között. Ez viszont azt a gyanút veti fel, hogy nem is tanulmányozta alaposan az erre vonatkozó szakirodalmat — még azt sem, amelyet forrásaként feltüntet.

ZSIRAI részletesen tárgyalja, hogy koráig milyen ábrák születtek a nyelvrokonossági viszonyok ábrázolására (1937: 134–142). A 140. oldalon mutatja be DONNER ábráját, mely lényegében a mai napig a legelfogadottabb ábrázolás — azóta lényegében csak a mari és a mordvin közös köztes alapnyelvből való származását vetette el a kutatás, illetve a szamojéd ággal a fa uráli családfává nőtt. Ettől függetlenül ZSIRAI több alternatívát is bemutat, többek között SETÄLÄ „zárt láncalakzatát”, melyből részben hiányoznak a köztes alapnyelvek, másrészt egyes közeli rokon nyelveket egy-egy pont képvisel (1937: 142):

Ezek alapján készül el két kördiagram alakú ábrázolás (ZSIRAI 1937: 141), melyben új szempontok is megjelennek. Egyrészt a körcikkek mérete utal a nyelv beszélőinek számára (bár méretarányosságról nem beszélhetünk), másrészt ismét megjelennek rajta az alapnyelvek. Az egyik kördiagramon csak a finn-permi, illetve ugor félkör utal e két köztes alapnyelvre, a másikon viszont legfelül a finn-ugor alapnyelv köre, melyet aztán az ugor és a finn-permi sávja fogja közre, míg utóbbit részben (a permi cikkely lehasadása után) a finn-volgai sávja öleli át. A kör peremén itt is nyelvek, illetve közeli nyelvcsoportok találhatóak (de a fenti „zárt láncalakzat” ábrájával szemben a hanti és a manysi külön szerepel). A családfaábrával szemben a „zárt láncalakzat” nem a szétágazás, hanem elsősorban a nyelvek földrajzi elhelyezkedésének és érintkezésének ábrázolására törekszik. Ezen az ábrán a történeti folyamatok helyett a hasonlóság kap hangsúlyt tekintet

nélkül arra, hogy ez együttfejlődés, későbbi érintkezés, netalán a véletlen eredménye. A kördiagramok viszont már a két megközelítést igyekeznek kombinálni, de természetesen ez az ábrázolásmód sem képes érzékeltetni az érintkezések intenzitását vagy jellegét. (Megjegyzendő, hogy a kúp viszont nem ad hozzá semmit a kördiagramhoz, a különbség csupán annyi, hogy az időt nem csak a közép-ponttól való távolság, hanem — redundáns módon — a harmadik dimenzióban mérhető távolság is jelzi.)

Emellett ZSIRAI bemutatja SZINNYEI ábrázolását is, mely első pillantásra egy nyílt lánc, ahol a szomszédosként felsorolt nyelvek-nyelvcsoporthoz távolságát írásjelek mutatják: „lapp nyelvek, finn nyelvek; mordvin; cseremisiz; – votják-zürjén || vogul, osztják; – magyar”. Bár ez a felsorolás egydimenziósra tűnik, valójában egy ágrajz olvasható le belőle: a || a finn-permi és az ugor ágat választja ketté; a gondolatjel egyfelől a permi és a finn-volgai, másfelől a magyar és az obi-ugor ágat; a pontosvessző a marit, a mordvint, illetve a számi és a finnság ágát; a vessző pedig a számít a finnségitől, illetve a két obi-ugor nyelvet.

ZAI CZ GÁBOR a ZSIRAI-tankönyv újrakiadásában (1994: 623) közli HAJDÚ PÉTER egy családfaábráját. Ez különösen fontos FEHÉR kritikája szempontjából, hiszen részben éppen az általa kritizált hagyománnyal szakít: egy-egy nyelvállapot nem csupán egy korábbi nyelvállapotból származik, hanem (rokon) nyelvek és nyelvjárások keveredéséből is, és jelöli a nyelvek elszakadás utáni egymásra hatását is. Sajnos ZAI CZ csak azt jelzi, hogy HAJDÚ 1992-es művéből való az ábra, irodalomjegyzékében azonban ilyen forrást nem tüntet fel. Ez azonban így is elég ahhoz, hogy jelezze: a finnugrisztikában ZSIRAI után igenis törtétek olyan szemléletváltozások, melyek a hagyományos családfaképen módosítottak.

Mivel az uralisztikában a legtöbb családfaábrát SZÍJ ENIKŐ gyűjtötte össze egy helyre, a Finnugor hol-mi című kötetbe (1990), a családfákról szólva ezt a kiadványt feltétlenül figyelembe kellene venni. Ebben a kiadványban HAJDÚnak több családfa-ábrázolása is szerepel (SZÍJ 1990: 31–36). Már 1966-ban is azt jelöli, hogy a lapp valahogyan a finn-volgai egy önálló ága, mely később a közfinn ággal keveredett. Az 1975-ös ábrán ez úgy módosul, hogy a lapp egyfelől a volgai nyelvekkel, a mordvinnal és a marival egy ágon halad tovább, majd ezektől is elválik, másfelől a közfinnből ágazik ki. Az 1985-ös ábrán azonban az 1966-os megoldáshoz tér vissza. 1987-ből két ábra is szerepel, egy egészen hagyományos, illetve egy olyan, amelyben keveredés ugyan nincs, de az önállóvá vált nyelvek közötti egymásra hatás fel van tüntetve. Ezen kívül az ábra nyomatékosítja, hogy az egyes alapszavak nyelvjárásokból állnak. A ZAI CZ által közölt 1992-es ábra annyiban lép túl ezen, hogy azon az egyes leánynyelvek már nem egy-egy nyelvjárásból, hanem nyelvjárások keveredéséből származnak (azaz az ábrán egymást metsző leszármazási nyilak is szerepelnek).

FEHÉR KRISZTINA szerint „a klasszikus keretből talán csak RÉDEI KÁROLYNAK a nyelvészövetség-elméletre is építő fésűmodellje (1998: 25) lép ki valamelyest”. Csakhogy az említett családfamodell nem RÉDEITŐL származik — igaz, ezt RÉDEI elfelejti említeni, de sejthető abból, hogy megadja a modell finn elnevezését (*kampamalli*, RÉDEI 1998: 25). A Finnugor hol-miben ennek eredetije is megtalálható: KAISA HÄKKINEN 1983-as ábrája (SZÍJ 1990, 44) a RÉDEI által közölt rajz tökéletes megfelelője, csak az ágak nem felfelé, hanem lefelé állnak. Itt azonban nem fésű, hanem „családbokor” (*sukupensas*) a feltüntetett elnevezés. FEHÉR állításával szemben a modellnek semmi köze a nyelvészövetségekhez, a hagyományos családfától mindössze annyiban különbözik, hogy a köztes alapnyelvek közül egyedül az ugor, az obi-ugor, illetve a permi alapnyelvnek megfelelő csomópont szerepel benne (illetve a finnugri és a szamojéd nyelveket végpontként ábrázolja — az utóbbival kapcsolatban ez azért is különös, mert a szamojéd nyelvek igen távol állnak egymástól). Összességében tehát csupán arról van szó, hogy nem számol finnugor, finn-permi, finn-volgai alapnyelvvél, sőt, az ábrán a finn és a lapp is ugyanúgy külön-külön ágazik ki az uráli alapnyelvből, mint mondjuk az ugor és a szamojéd ág. Ez az ábrázolás azonban aligha felel meg a tényeknek. Például BERECZKI (1974), miközben kimutatta, hogy volgai alapnyelvet nem lehet feltételezni, arra is rámutatott, hogy a mordvin nyelvek jóval közelebb állnak a finnugri nyelvekhez és a számhoz, mint a marihoz. Hasonlóképpen érthetetlen a többi alapnyelv kihagyása. Ráadásul az ábra forradalminak sem tekinthető, hiszen ANDERSON 1880-as „családfája” — mely sokkal inkább emlékeztet egy fésűre, mint HÄKKINENÉ — semmiféle köztes alapnyelvvél nem számol (vö. SZÍJ 1990: 24).

Korábban én is foglalkoztam a családfa-metaforákkal és -ábrázolásokkal (FEJES 2004). Írásomat FEHÉR nem ismeri, ez azonban bocsánatos bűn, hiszen egy kevésbé ismert kiadványban, ráadásul csupán néhány évvel a cikke előtt jelent meg (és tudtommal más sem hivatkozott rá soha). A Finnugor hol-mi ábráit megvizsgálva arra a következtetésre jutottam, hogy a családfaábrákon kezdetektől fogva megfigyelhetjük a törekvést arra, hogy a nyelvek rokonsági viszonyán túl más információkat is belezsúfoljanak a rajzba: a népek földrajzi elhelyezkedését, a beszélők számát, vagy éppen HAJDÚ a nyelvek közötti későbbi kapcsolatot. Az utóbbi törekvést kritizáltam is, részben azért, mert fontos kapcsolatok maradnak jelöletlenül (például a komi hatása az obi-ugor nyelvekre), részben azért, mert számos nyelvben az idézett elő párhuzamos fejlődést, hogy azonos (vagy rokon) nem uráli nyelvek hatottak rájuk. Példaként említem a marira, az udmurtra, illetve a mordvinra gyakorolt tatár hatást (említenem illett volna a csuvas hatást is), illetve általában a különböző törökségi nyelvek hatását a magyarra és az obi-ugor nyelvekre, továbbá a német hatást a magyarra és az észtre, a szláv hatásokat pedig gyakorlatilag az összes uráli nyelvre. Nem kétséges, hogy ha a

családfaábrákat így kezdjük el bővíteni, olyan ábrázoláshoz juthatunk, mint a FEHÉR által is javasolt hálózatmodell (2012: 90). Csakhogy FEHÉRrel szemben én ezt az utat elvetem: „Ilyen összetett viszonyok ábrázolása nem lehet áttekinthető, és a családfa értelmét veszti. Helyesebb tehát, ha a rokon nyelvek szétválás utáni egymás közötti érintkezéseit sem kíséreljük meg a családfán ábrázolni.” (FEJES 2004: 62). Később a modellel kapcsolatban további problémákat is kénytelen voltam jelezni (FEJES 2014: 50–51).

HAJDÚ nemcsak a családfa informatívabbá tételével foglalkozott, hanem kísérletezett az uráli nyelvek viszonyainak egészen eltérő ábrázolásával is. Megközelítése meglehetősen hasonló a wittgensteini családi hasonlóság felfogásához, melyet FEHÉR is számon kér (2012: 90).² HAJDÚ 15 tulajdonság meglétét (illetve hiányát) vizsgálja az uráli nyelvek körében, majd a szempontok számát nyolcra szorítva le halmazábrán mutatja be a nyelvek közötti viszonyokat (HAJDÚ–DOMOKOS 1980: 126–137). HAJDÚ azonban itt határozottan tipológiai felosztásról beszél, és külön felhívja a figyelmet egyrészt arra, hogy a feltüntetett tipológiai egyezések nyelvtörténeti szempontból különbözők: van, amikor ősi vonások öröztek meg, van példa közös fejlődésre, de távolabbi nyelvek közötti párhuzamos fejlődésre is. Ez a nyelvek története számára fontos információ, tipológiaiilag viszont nem (HAJDÚ–DOMOKOS 1980: 136). FEHÉR azt tűnik pedzegetni (2012: 90–94), hogy a családfa egyik nagy hátránya, hogy nem mutatja a nyelvek közötti hasonlóságokat és különbségeket. Az valóban tény, hogy a történeti-összehasonlító nyelvtudomány a hasonlóságokat önmagukban nem tartja perdöntőnek, az azonban nem igaz, hogy például az uralisztika ezek vizsgálatáról megfeledkezett: csupán a tipológiai kutatásokba utalta át őket. A családfa a konkrét tulajdonságokat azért nem jelöli, mert nem erre való, hanem a nyelvek közötti történeti viszonyok bemutatására.

Mint említettük, HAJDÚ még az általa vizsgált 15 tulajdonságból is csak nyolcat tesz halmazábrájára. Ennek ellenére ő is kénytelen megjegyezni, hogy „az ábra kissé bonyolultnak tűnhet a genetikai leszármazást illusztráló skémákhoz képest” (HAJDÚ–DOMOKOS 1980: 136). Tegyük hozzá, hogy nagyon is eufemisztikusan fogalmaz. Míg ugyanis egy családfaábráról pillanatok alatt leolvasható, hogy a magyar nyelv az uráli nyelvcsalád finnugor ágának ugor ágába tartozik,

² „És azt állítom: a 'játékok' egy családot alkotnak” idézi FEHÉR (2012: 90) WITTGENSTEINT (1953/1992: 57–58). Az azonban egyértelmű, hogy WITTGENSTEIN itt nem arról beszél, hogy a különböző játékok között bármiféle genetikai, származásbeli kapcsolat lenne. Sőt, maga a „családi hasonlóság” fogalma is megtévesztő lehet, hiszen az „így fedik át és keresztezik egymást azok a tulajdonságok, amelyek egy család tagjai között állnak fenn: termet, arcvonások, a szem színe, a járás, a temperamentum stb., stb.” (uo.) éppúgy igaz lehet egy iskolai vagy munkahelyi közösségre is, ahol e hasonlóságok nem a leszármazási kapcsolatból következnek. Ugyanígy a különböző tipológiai vonások egyaránt vizsgálhatók rokon és nem rokon nyelvek között: a „rokon” vonások nem feltétlenül utalnak valódi rokonságra.

és legközelebbi rokona a hanti és a manysi, addig perceket vehet igénybe, míg HAJDÚ halmazábrájáról leolvassuk, milyen tulajdonságok jellemzik a magyart, vagy éppen tipológiaiilag melyik nyelv áll a magyarhoz a legközelebb (azaz melyik irányába indulva kell a legkevesebb izoglosszát metszeni). Furcsamód a magyar és az obi-ugor között hat, ellenben a magyar és a permi között csak egy izoglossza húzódik; a családfán egymástól távol álló obi-ugort és szamojédot pedig egyetlen izoglossza sem választja el. Ez azonban azon múlik, hogy milyen izoglosszákat húzunk meg az ábrán, illetve hogyan értelmezzük az egyes szempontokat (például hogy mely nyelveknél döntünk úgy, hogy jellemzi az SVO-tendencia; hogy segédigének tekintjük-e az ész tagadó elemet, mely ugyan ragozhatatlan, de mellette a főige sem ragozható, stb.) — azaz az ilyen csoportosítások egészen más nyelvek hasonlóságát mutathatják úgy, hogy közben mindegyik egyaránt érvényes felosztást mutat (ami a családfánál sosem fordulhat elő).³ Másfelől minél áttekinthetőbb ábrát szeretnénk, annál kevesebb szempontot vehetünk fel, így annál kevésbé lesz objektív az ábránk — ha viszont a szempontok számát növeljük, akkor az ábra hamarabb lesz teljesen áttekinthetetlen, mint a szempontok száma legalább kielégítőnek mondható. És akkor most képzeljünk el egy olyan megoldást, ahol a nyelvek történeti viszonyait és tulajdonságait egyszerre próbáljuk meg érzékeltetni!

A családfától a hálózatmodellhez eljut, és az enyémméhez igen hasonló következtetéseket von le SZILÁGYI N. SÁNDOR (1999) is. Az ő írását az enyémmel szemben FEHÉR ismeri, hivatkozik is rá (2012: 86). SZILÁGYI N. felveti a családfával szemben a gyökerek metaforáját: „A CSALÁDFA a széttartó irányú mozgásra irányítja az ember figyelmét: egy közös pontból indulnak ki az ágai, és úgy ágaznak szét különböző irányban, hogy közben egyre számosabban lesznek. Ezzel szemben a GYÖKEREK sok helyről indulnak, némelyek közülük egyesülnek, így egyre kevesebben lesznek, míg végül egyesülnek a fa tövében.” (SZILÁGYI N. 1999: 355). Ő azonban rögtön szembesít minket azzal is, hogy a családfa és a gyökerek modellje nem két egymással szemben álló modell, hanem mást ábrázolnak: „[...] a CSALÁDFA metafora a rokonság (pontosabban a rokonsági viszonyok) láttatására alkalmas elsősorban, a GYÖKEREK pedig a származására. Fordítva meg mindegyik meglehetősen alkalmatlan. [...] az összehasonlító nyelvészetben (legalábbis a magyarban) a rokonság és a származás különbsége kezdettől fogva nem volt elég tudatos. [...] A rokonságelmélet egyszerre több nyelvet vesz tekintetbe, és elsősorban nem az egyes nyelvek származása érdekli, hanem a nyelvek rokonsági kapcsolatait, illetve ennek (és csakis ennek!) a történeti háttere.

³ Természetesen léteznek különböző családfák aszerint, hogy ki mit tekint meghatározó nyelvi szempontoknak. Itt azonban mindig az a döntő, hogy mely változások korábbiak másoknál. Amint ez a vita eldőlt, csak az eredményt tükröző családfa válik érvényessé: márpedig a vita eldőlhet. Azon is vitatkozhatunk, hogy mely tipológiai vonások jelentősek, melyeket kell figyelembe venni (esetleg mekkora súllyal), de ez a vita aligha juthat nyugvópontra.

A származáselméletet ezzel szemben mindig egy-egy nyelv származása érdekli, összes gyökerével együtt.” (SZILÁGYI N. 1999: 356–357).

SZILÁGYI N. felveti annak a lehetőségét is, hogy a két ábrázolásmódot egyesítsük: „Ha tehát valami olyasmit szeretnénk, ami egyesítse mindazt, amit e két metafora csak külön-külön tud láthatóvá tenni, akkor az előző két ábrát egymásra kell rajzolnunk [...] Itt azonban bajban vagyunk. [...] A másik [ti. baj; F. L.] pedig az, hogy csak a legvastagabb gyökeret ábrázolja ágnak is egyben, holott valójában mindegyik gyökér egyszersmind ága is egy-egy másik fának. [...] Sok fát kellene tehát rajzolni, és azokat összekötni vastagabb, vékonyabb vagy csak alig látható ágakkal/gyökerekkel. [...] olyan áttekinthetetlen is lenne, hogy éppen a láttatásra nem lenne jó, amire pedig kellene.” (1999: 358–359). Nem nehéz felismerni, hogy SZILÁGYI N. itt szintén a hálózatmodellhez jut el, és azonnal el is veti, még-hozzá ugyanazzal az indokkal, mint én (FEJES 2004: 62).

Összefoglalva: az a megállapítás, hogy „a finnugrisztikában nem is igazán fordul elő, hogy a nyelvek genetikus rendszerezését ne a családfaábrán, továbbá ennek ágrajzzá, esetleg kördiagrammá vagy kúppá alakított változatán jelenítenék meg” (FEHÉR 2012: 88), azt sugallja, hogy a finnugrisztikában nem is kísérleteznek más megoldásokkal — holott a valóságban az a helyzet, hogy a családfa-ábrázolás határait folyamatosan feszegetik, még-hozzá sokkal elemibb és elvibb szinteken, mint ahogy HÄKKINEN FEHÉR által RÉDEINEK tulajdonított ábrája. A FEHÉR által javasolt hálózatmodell pedig nem újdonság, hanem olyan elképzelés, melyhez mind a finnugrisztikán belül, mind azon kívül, éppen a finnugrisztika — illetve általában a történeti-összehasonlító nyelvtudomány — megközelítésének kritikája során már felmerült, de mindkét részről elvetették. Utóbbiról FEHÉR nyilván tud is, érvelése során azonban elhallgatja, ahogy nem említi HAJDÚ halmaz-ábráját sem.

5. Érdemes utánajárni FEHÉR egy másik megállapításának is. Eszerint „Az a nézet, miszerint az egyes közösségi nyelvek mindig egyetlen előzményre vezethetők vissza, a hazai történeti-összehasonlító nyelvtudományban a 19. század végétől axióma” (2011: 107). Később hasonló értelemben idézi HONTI LÁSZLÓT is: „összehasonlító nyelvészettel foglalkozó tudományos kutatók szokták tudni, hogy egy-egy nyelvnek egy előzménye van, pl. a franciáé a latin, s a francia latin-ságát a kelta és a germán hatás nem »hibridizálta«, vagyis nem lett belőle »újlatin–kelta–germán« nyelv” (HONTI 2010: 210, idézi FEHÉR 2011: 109). A fenti idézetből azonban kitűnik, hogy HONTI nem akármilyen értelemben állítja, hogy „egy-egy nyelvnek egy előzménye van”, hanem abban, hogy egy nyelvcsaládba sorolható. Még világosabb ez, ha idézzük a kijelentését megelőző mondatot is: „A szerző talán arra gondolva írta le ezt, hogy szerinte a magyar nyelv finnugor is, avar is, hun is, japán is, sumer is, török is” (HONTI 2010: 210). HONTI állítása aligha vitatható: nem szokták több nyelvcsaládhoz sorolni a pidgin, a kreol és a

keveréknyelveket sem. Ez nem csupán „a hazai történeti-összehasonlító nyelv-tudományban [...] axióma”, ahogy FEHÉR írja, hanem a nemzetközi történeti-összehasonlító nyelv-tudományban is (értelmetlen tehát azt sugallni, hogy a hazai uralisztika tapogatózik sötétben). Ráadásul a történeti-összehasonlító nyelv-tudomány eleve azzal foglalkozik, hogy a nyelvek közötti rokonsági viszonyokat derítse fel, a nyelveket nyelvcsaládokba sorolja, stb. Mint minden felfogás, ez is kritizálható, de ha elvetjük, hogy a nyelvek általában egy-egy nyelvcsaládhoz sorolhatók, akkor el kell vetnünk azt a felfogást, hogy vannak uráli, indoeurópai vagy törökségi nyelvek.

Világos tehát, hogy senki nem tagadja, hogy egy nyelvnek több előzménye is lehet, ha előzmény alatt az adott szinkroniában megfigyelhető jelenségek (szabad és kötött morfémák, nyelvtani struktúrák) eredetét vizsgáljuk. Érdeemes megvizsgálni a FEHÉR által is tanulmányozott szakirodalmat, hogy sugall-e ilyesmit, le lehet-e belőle vonni olyan következtetést, mint amilyet ő.

Az tény, hogy viszonylag ritkán találkozunk arra való utalással, hogy a mai uráli nyelvek kialakulásában milyen szerepet játszottak más nyelvek. Azért ha nem is sűrűn, de találhatunk ilyeneket. ZSIRAI így írja le a nyelvek elkülönülésének folyamatát: „az egyik rokonnyelvet beszélő nép megmarad a régi környezetben, az ősi életmód kezdetleges formái közt, s ezért szókészlete is kevésbé [sic] változik, a másik rokonnyelvet beszélő nép pediglen egészen elűt természeti viszonyok közé kerül, új, magasabb rendű életre tér át, i d e g e n h a t á s o k k e r e s z t t ü z é b e k e r ü l , s ezért tömegesen pusztul ősi szóanyaga is” (ZSIRAI 1937, 32; kiemelés tőlem: F. L.). ZSIRAI (1937: 128–134, 150, 301–307 (!) a finnségről) már az alapnyelvekre gyakorolt idegen hatásokkal is foglalkozik. Az egyes népeket bemutató fejezetben viszonylag kevés teret szentel a nyelveknek, de az idegen kulturális hatást itt is említi (1937: 164), és van, ahol kitér a nyelvi hatásra is (1937: 238, 239 a mariról és a mordvinról; 246 a mariról, 442 a lívről). Az, hogy a külső nyelvi hatás igenis tényező, abból is látszik, hogy utal arra is, ha ez a hatás várhatónál kisebb (ZSIRAI 1937: 169 a manysiról).

HAJDÚ PÉTER Az uráli nyelvészet alapkérdéseiben és az Uráli nyelvrokonainkban szintén számos alkalommal hivatkozik nyelvi érintkezésekre (1981: 14–15, 29, 35, 37, 44, 46, 51, 57, 58–59, 61–62, 70, 76, 80, HAJDÚ–DOMOKOS 1980: 42, 61–, 211, 331, 332, 335, 348). Egyes esetekben a külső hatás mint a közeli rokon nyelveket elkülönítő mozzanat jelenik meg (HAJDÚ 1981: 70, HAJDÚ–DOMOKOS 1980: 211), sőt arról is szó esik, hogy az ilyen nyelvek kialakulását a közeli nyelvek, nyelvjárások egymásra hatása is kiválthatja (HAJDÚ–DOMOKOS 1980: 274–276).

Jóval kevesebb ilyen utalást találunk HAJDÚ Bevezetés az uráli nyelv-tudományba című művében: itt lényegében csak egyszer utal arra, hogy a mondat-szerkesztésben gyakran figyelhetjük meg idegen nyelvek hatását (1966: 25), illetve

foglalkozik az alapnyelvi eredetű és a jövevényszavak (továbbá a belső keletkezésű és az ismeretlen eredetű szavak) arányával a szótárban és szövegekben (1966: 149–150). Hasonlóan keveset foglalkozik a nyelvek érintkezésével BERECZKI GÁBOR A magyar nyelv finnugor alapjai című tankönyvében. Említi az uráli nyelvek közötti másodlagos érintkezéseket (1996: 27), a mondattani hatások lehetőségét és azt, hogy a jövevényszavakat a nyelvek a saját fonotaktikai jellemzőiknek megfelelően átformálják (1996: 29), illetve az uráli nyelvcsalád esetleges távolabbi rokonságával és érintkezéseivel kapcsolatos tudnivalók során kitér a finnugor alapnyelv árja jövevényszavaira vagy a jukagir nyenyec és hanti jövevényszavaira (1996: 61–64). E művek esetében azonban figyelembe kell venni, hogy azok elsősorban a magyar nyelvről, annak is finnugor eredetű elemeiről szólnak: HAJDÚ művének alcíme meg is egyezik BERECZKI tankönyvének címével. Ha BERECZKI másik tankönyvét (Bevezetés a balti finn nyelvészetbe) vizsgáljuk meg, egészen mást látunk. Ebben ír a balti finnek érintkezéseiről más nyelvű népcsoportokkal (2000: 11–15), a partitívus kialakulásában balti hatást sejt (2000: 27); az igeidők szerinte balti és germán mintákat követnek (2000: 31); a mari genitívusi névutóvonzatait csuvas és tatár hatásnak tulajdonítja, a balti finn prepozíciókról szólva viszont szükségesnek tartja kizárni, hogy ezek indoeurópai mintára keletkeztek volna (2000: 37); az SVO-szórendet a balti finben balti és germán hatásnak, a lappban esetlegesen finn hatásnak tulajdonítja, és felveti, hogy a jelzők eset- és számbeli egyeztetése ezekben a nyelvekben idegen hatás eredménye (2000: 38–39); a $v \rightarrow k > \check{c}$ változást orosz hatásnak tulajdonítja (2000: 41), akárcsak egyes karjalai, vepsze és szettu palatalizációs jelenségeket (2000: 59–60); az észti „birtokos névmások” kialakulást német hatás eredményének mondja (2000: 79); német átvételként nevezi meg a lívben és az észti használatos *las* felszólító partikulát (2000: 82), illetve német hatást lát az észti igekötőzésben; és lett igekötők átvételéről beszél a lívben (2000: 83). A cseremiszi nyelv történeti alaktana című munka előszavában pedig egyenesen azt írja, hogy „A jelen mű szerzője az eddigieknél jóval nagyobb mértékben veszi figyelembe a cseremiszi alaktan areális vonatkozásait. Galkin ezt csak alaktani elemek kölcsönzése esetén teszi, pedig az areális hatás sokkal gyakrabban egyes alaktani elemek funkciójának idegen hatásra történő módosulásában, bővülésében, új nyelvtani kategóriák megjelenésében nyilvánul meg. [...] Igyekeztem a cseremiszi alaktan minden török vonására konkrét példákkal rávilágítani [...] A szomszédos török nyelveknek a cseremiszi alaktanra gyakorolt hatása tárgyalásakor igyekszem nemcsak a csuvas és a tatár párhuzamokra rámutatni, hanem amennyiben a jelenség átment a votjákba, a mordvinba, esetleg a zürjénbe is, ezekre is utalok.” (BERECZKI 2002: 15).

6. Látható tehát, hogy ha egyes tankönyvek alapján úgy is ítélnénk meg, hogy az uralisztikában kevés jelentőséget tulajdonítanak a nyelvek egymásra hatásának, ez legfeljebb valamiféle műfaji hatásnak köszönhető, tudniillik annak,

hogy az alapművek főként a magyar nyelv finnugor alapjait bemutató egyetemi kurzusokat szolgálják. De ha már vizsgálódunk, érdemes megvizsgálni FEHÉR egy másik kijelentését is, miszerint „Az összehasonlító iskola képviselői arra hivatkozva, hogy a szókincs elegyíthető, a grammatika viszont genetikusan jórészt egynemű, a különféle történeti sajátságsoportok közül a klasszikus családokba besorolt nyelvek esetében eredetinek kizárólag egyet ismernek el [...] A nyelvtan és a szókészlet elkülönítése tulajdonképpen magából a családfamodellből adódik” (2011: 112). Korábban már kritizáltam ezt az elképzelést amiatt, hogy az összehasonlító nyelvtudomány eleve az alapszókincsben keresi azokat a szabályos megfeleléseket, amelyek alapján az egyes nyelveket rokonítja egymással. A nyelvtani elemek emellett legfeljebb kiegészítő szerepet játszhatnak, főként azért, mert készletük szűk, így a szabályos hangmegfelelések megállapítására alkalmatlanok (FEJES 2014: 41–42).

Ettől a megállapítástól függetlenül érdemes átnézni a már áttekintett műveket, mennyiben tükröződik ezekben a nyelvtan elsődlegességének vagy a szókincs keverhetőségének feltételezett gondolata. Kétségtelen, hogy olvashatunk olyan kijelentéseket, melyek ilyesféle benyomást kelthetnek: „Ha a nyelvrokonság kérdésében fontos bizonyítékként értékeljük a szókészleti egyezéseket, akkor kétszeres, mondhatnók perdöntő jelentőséget kell tulajdonítanunk az alaktani egyezéseknek.” (ZSIRAI 1937: 60). Felületes olvasással ezt a mondatot úgy is értékelhetjük, mint amely azt mondja ki, hogy nem a szókincsnek, hanem a nyelvtannak van (per)döntő szerepe. Valójában azonban maga az állítás is csak azután bukkan fel, hogy ZSIRAI részletesen áttekintette a szókincs elemeit, illetve a nyelvrokonság bennük fellelhető bizonyítékait. Ennek figyelembe vételével a mondat úgy értelmezendő, miután a szókincsben rokonságra utaló elemeket azonosítottunk, meg kell vizsgálnunk a nyelvtant is: ha abban nem találunk egyezéseket, akkor nem lehetünk biztosak a szókincs mutatta eredményben — ha viszont igen, akkor végleg megerősíti gyanúnkát, hogy rokonságról van szó. Az, hogy a két lépés nem cserélhető fel, abból is következik, hogy a nyelvhasználat módszere a szabályos hangmegfeleléseken alapul, az pedig csak nagy mintákon mutatható ki: a szókincs mérete ehhez elegendő, de a nyelvtani elemek száma túl kicsi. A nyelvtani elemek egyezése csak úgy mutatható ki, ha a szókincsben már felfedezett szabályos hangmegfeleléseket alkalmazzuk. Másfelől a toldalékkészlet szűkössege, a toldalékok rövidege (gyakran egy-két fonémából állnak), illetve a fonémakészletek szűkössege miatt a véletlen egybeeséseknek is nagyobb a lehetőségük, mint a szókincs esetében. A szótövek és a nyelvtani elemek éles elválasztása azonban már csak azért sem lehetséges, mert a nyelvtani elemek gyakran önálló szavakból jönnek létre.

Ha abból a szempontból tekintjük át a fent már áttekintett szakirodalmat, hogy amikor az érintkezést említik, akkor a szókincsre vagy a nyelvtanra utalnak-e, akkor valóban azt találjuk, hogy az idegen hatásra való példa szinte mindig az

idegen szavak átvételére hivatkozik. (Ebből a szempontból kivételesek BEREZKI 2000 és 2002, de mint arra utaltunk, ezek kissé más műfajba tartoznak.) Csupán elvéve találunk hivatkozást nyelvtani jelenségek átvételére is (pl. ZSIRAI 1937: 246, 442).

Ha FEHÉR vette volna a fáradságot legalább az általa hivatkozott finnugrisztikai szakirodalom alapos vizsgálatára, akkor kimutathatta volna, hogy a finnugrisztikai tankönyvek számára idegen hatásként szinte kizárólag a jövevényszavak átvétele jelenik meg. Ezzel valóban olyan kritikát gyakorolhatott volna, mely komolyan elgondolkoztathatja a finnugrisztika képviselőit, hogy mi az oka ennek: miért tükröznek a tankönyvek ilyen képet, ha egyszer a finnugrisztikai kutatás jelentős része a nyelvtani hatással is foglalkozik. Valójában azonban, úgy tűnik, e FEHÉR álláspontját látszólagosan legalább részben igazoló jelenség mögött nem a nyelvtan és a szókincs közötti különbségtétel áll, hanem valami egészen más: nevezetesen az, hogy a történeti-összehasonlító nyelvtudomány szinte kizárólag csak a nyelv testes elemeire összpontosít, a nyelvtörténetet gyakorlatilag a morfémák történetével azonosítja, míg a nem testes szerkezeteknek szinte semmilyen jelentőséget nem tulajdonít.

Ennek a felfogásnak a háttérében megint csak az áll, hogy a nyelvrokonság a szabályos hangmegfelelésekkel igazolható, márpedig ezek csak testes morfémákban mutathatók ki. Azt már fent említettük, hogy a hangmegfelelések csak széles mintából elemezhetőek ki, ezért fordul nagyobb figyelem a szókincsrre. A finnugrisztikai bevezető tankönyvek időnként emlegetnek rokon nyelvek közötti szerkezeti hasonlóságokat (pl. hasonlítás, habeo-szerkezet, birtokos személyragozás meglete stb.), de ezek nem szolgálhatnak a rokonítás bizonyítékául — jó esetben a tankönyvek ezt is hozzátesszik.

Ami az idegen elemek átvételét illeti, nyelvtani elemek átvétele egyáltalán nem jellemző: ezek általában szavak átvételével kerülnek be más nyelvekben, és onnan analogikusan vonják el őket. Ennek köszönhető, hogy az átvett elemek között szinte kizárólag képzőket találunk, inflexiók morfémákat nem. Kivételként egy mari többesjel (*-šamáč*) említhető, ám ez morfortaktikai viselkedése alapján inkább klitikumnak, mint toldaléknak, tehát inkább szabad, mint kötött morfémának tekinthető. Idegen hatásról a nyelvtan kapcsán tehát azért nem számolnak be e tankönyvek, mert nincs miről: átvett kötött morfémák nincsenek, vagy csak nagyon periférikus képzőket lehetne említeni (nem véletlen, hogy általában a mari jelenti a kivételt). Természetesen a nyelvtani szerkezetekre való hatást említeni lehetne, de észre kell vennünk, hogy az ennek megfelelő hatásokat (pl. szavak jelentésének bővülése, tükrőfordítások stb.) a szabad morfémákról szólva sem veszik figyelembe. Természetesen vitatható, hogy jó-e ez így, de alapjában véve egészen másról van szó, mint amiről FEHÉR beszél.

Ezen a ponton fel kell vetnünk azt a kérdést, hogy vajon el kellett volna-e jutnia FEHÉRnek eddig a felismerésig, ha alaposan tanulmányozza a szakirodalmat,

vagy sem. Hajlanánk arra, hogy nem feltétlenül: legalábbis a finnugrisztikai tankönyveket tanulmányozva nem biztos, hogy ez szembeötlő.

7. A felismerést azonban mindenképpen akadályozza, hogy FEHÉR nem csupán a finnugrisztika alapvető kézikönyveit nem vizsgálta az elvárható tüzetességgel, de az általa alaposabban tanulmányozott szakirodalmat is meglehetősen egyoldalúan idézi. Már a fentiekben is láttunk példát erre: HONTI (2010: 210) idézésekor nem vette figyelembe, milyen értelemben állítja HONTI, hogy „egy-egy nyelvnek egy előzménye van”. HONTI nézetei eltérnek FEHÉRétől, de úgy tűnik, mintha még távolabbinak próbálná azokat mutatni, méghozzá azzal a céllal, hogy azok teljesen tarthatatlannak tűnjenek. Ezzel szemben SZILÁGYI N. SÁNDOR gondolatait szívesen idézi egyetértéssel — arról azonban hallgat, hogy SZILÁGYI N. 1999-ben eljut egy olyan modellhez, amelyet FEHÉR javasol, ám végül elveti azt. Sajnos a példák sora folytatható.

FEHÉR a családfamodell kritikusi között említi BOAST: „BOAS vitatta, hogy a szokásos eljárással meg lehetne rajzolni az indián nyelvek genealógiáját, ezért egytörzsű családfák helyett inkább többszálú gyökerekről beszélt. Mivel a morfológiai jegyek eloszlása a szomszédos nyelvekben egymásnak ellentmondó taxonómiákat eredményez, szerinte mindig számolnunk kell a grammatikai jelenségeknek az érintkező területeken való terjedésével, vagyis azzal, hogy sok nyelv esetében teljesen önkényes a rendszer összetevőiből egyetlen előzménytípust kiválasztani és azt kizárólagos ősnak tekinteni (1929)” (FEHÉR 2012: 86). Ezen állítás alátámasztására elsősorban RÓNA-TAS-ra (1978: 156–163) hivatkozik. Elhallgatja azonban azt, amit RÓNA-TAS nem: „Boas szélsőséges etnológiai nyelvszemléletével még az amerikai etnolingvisztikai irányzat képviselői sem értettek mindenben egyet” (RÓNA-TAS 1978: 162). RÓNA-TAS tehát nem csupán azt jelzi, hogy BOAS tanai saját iskoláján belül sem váltak elfogadottakká, hanem maga is szélsőségesnek minősíti BOAS nézeteit, sőt azt is írja, hogy „Míg Boas számára a grammatika a kultúra egyik kifejezése, Michelson világosabban látja a nyelv speciális helyzetét a kultúra jelenségei között” (uo.). FEHÉR idézetei alapján azt gondolhatnánk, hogy RÓNA-TAS egyetértően hivatkozik BOASra, miközben a valóságban zsákutcának látja BOAS nézeteit. RÓNA-TAS szól a BOAS elleni érvekről is: „Hoijer pedig arra hívja fel a figyelmet, hogy [...] azt kell mondanunk, az alaktani elemek csak szókészleti kölcsönzések révén juthatnak egyik nyelvből a másikba” (uo.). Ez pedig magyarázat arra is, hogy a finnugrisztikai tankönyvek miért nem foglalkoznak mélyebben a kötött morfémák kölcsönzésével — innentől pedig már csak egy lépés annak felismerése, hogy miért nem foglalkoznak a szerkezeti hatásokkal sem.⁴

⁴ Megjegyzendő, többek között PUSZTAY írásairól (1995, 2000, 2010) FEHÉR is azt írja, hogy „naivitásba hajló kidolgozatlanságuk miatt nem vehetők komolyan számításba” (2012: 88). PUSZTAY elképzelése nagy vonalakban az, hogy a ma az uráli nyelvcsaládba sorolt nyelvek nem egy

A 3. pont végén már esett arról szó, hogy FEHÉR kritikája egyfelől főként a hazai finnugrisztikára irányul, másfelől nem is érvel amellett, hogy a történeti-összehasonlító nyelvtudomány más nyelvekkel foglalkozó ágaiban a helyzet alapvetően más lenne, mint abban. Egy helyen azonban ő is érinti más nyelvek genetikai kapcsolatainak kérdését: „Noha ettől az amerikai, ausztrál és afrikai komparatív kutatások hagyománya némileg különbözik, az eltérés elsősorban nem szemléleti eredetű. Miután e kontinensek sajátos történelméből adódóan az itteni nyelvek esetében a pozitivisták módszerekkel dolgozó nyelvészek a rekonstrukciók során a szokásosnál is nagyobb nehézségekbe ütköznek, a családfák alapjául szolgáló elődnyelvek hiányában inkább törzsek kisebb-nagyobb csoportjairól (mikro-, mezo- és makro-*phylumokról*) beszélnek, amelyek nem feltétlenül vezethetők vissza egyetlen közös ősrre, lazább-szorosabb összetartozásuk többirányú kontaktushatások eredménye is lehet” (2012: 89). FEHÉR itt két forrásra hivatkozik. Az egyik SZILÁGYI N. (1999: 350), ő azonban csak annyit mond, hogy „angolszász nyelvterületen a nyelvek rokonság szerinti osztályozásában nemcsak a *család (family)* járja, hanem a biológiai taxonómiából átvett *phylum* is, ez a magyar biológiai terminus szerint a *törzs*, a nyelvészeti szakirodalomban érthető okokból nem ennek, hanem *nagycsalád*-nak fordították, és a nyelveknek a nyelvcsaládnál nagyobb, több — laza rokonsági szálakkal egymáshoz kapcsolódó — nyelvcsaládot magába foglaló csoportját nevezik meg vele. (Ilyen alapon lehetne alkalmasint az urál-altaji nagycsaládról beszélni, ha volna hozzá bátorságunk.)”. SZILÁGYI N. tehát nem „családfák hiányáról”, hanem családfák összekapcsolásáról, azaz még nagyobb családfák kialakításáról beszél. (Megjegyzendő, hogy „urál-altaji nagycsaládról” nem bátorság, hanem bizonyítékok híján nem szokás beszélni: még az altaji rokonságot sem sikerült meggyőzően bizonyítani.) FEHÉR emellett CSERESNYÉSI-re (2004: 201) hivatkozik, aki mindössze azt állítja, hogy „az amerikai nyelvészek korán belátták azt, hogy a [z indián; F. L.] nyelvek közötti érintkezés jelentősége a hangtan, a nyelvtan és a szókészlet szintjén is alapvető”. Ezek után még azt említi, hogy SAPIR és BOAS szerint a

alapnyelvből fejlődtek, hanem különböző nyelvek konvergens fejlődéssel egyre közelebb kerültek egymáshoz, nyelvszövetséget alkottak, hasonló vonásaik fejlődtek ki, majd ismét szétartóan fejlődtek — amit pedig ma a közös alapnyelv vonásainak gondolnánk, az valójában a nyelvszövetséget jellemző vonások halmaza. Ez akár még tetszhetne is FEHÉR-nek, hiszen ez is egyfajta „fadöntögetés”. PUSZTAY elképzelésével éppen az a legnagyobb probléma, hogy nyelvszövetségben is elsősorban strukturális hasonlóságok jönnek létre, de ezek nem járnak azonos vagy hasonló hangtestű morféimakkal: például a balkáni nyelvszövetségben a románban, a bolgár-macedónban és az albánban is van hátravetett névelő, de ezek különböző eredetűek és alakúak. Az uráli alapnyelvre azonban számos közös eredetű toldalékmorfémát tudunk rekonstruálni. Természetesen emellett a nyelvszövetségeket nem jellemzi olyan közös alapszókinccs sem, amelyet az uráli alapnyelvre rekonstruálunk. Ha viszont FEHÉR úgy gondolja, hogy a szókinccs elemei mellett a nyelvtani elemeket is szabadon adják át egymásnak a nyelvek, akkor az nem világos, hogy miért veti el egyértelműen PUSZTAY elképzeléseit — vagy minek a kidolgozását várná el.

morfológiai kölcsönzés nem lehet jelentős, „radikális szerkezeti kölcsönzések nincsenek” — ezért SAPIR „érdeme az, hogy az amerikai indián nyelvek szerkezeti tényeit leszármazási rendszerré sikerült alakítani”, vele szemben viszont „Boas kételkedik abban, hogy morfológiai alapon meg lehetne rajzolni az indián nyelvek családfáját”. A két forrás egyetlen olyan kutatót sem idéz, akik olyan „törzsek kisebb-nagyobb csoportjairól [...] beszélnek, melyek nem feltétlenül vezethetők vissza egyetlen közös ősrre” (bár ez értelemszerűen igaz, ha több nyelvcsaládot is felállítottak: pont abban az értelemben, ahogyan az európai nyelvekre is). Ausztrál és afrikai kutatásokat egyik megnevezett forrás sem említi. FEHÉR állításait tehát az általa megjelölt források egyáltalán nem támasztják alá.

SZILÁGYI N. SÁNDOR mellett FEHÉR igen gyakran hivatkozik egyetértőleg CSERESNYÉSI LÁSZLÓ írásaira. Ezt teszi akkor is, amikor MEILLET már idézett, az örmény nyelvtant és romani szavakat használó nyelv besorolásáról tett kijelentését hozza fel. Bekezdését így kezdi: „A nyelvtan és a szókészlet efféle elkülönítése tulajdonképpen magából a családfamodellből adódik [...] e tételt teljesebb formájában MEILLET fejtette ki” (FEHÉR 2011: 112). MEILLETnek egy művét sem idézi közvetlenül (a források jegyzékében sem szerepel a neve): az idézet forrásként többek között CSERESNYÉSIT (2004: 200) jelöli meg. Csakhogy CSERESNYÉSI a következő bekezdést már azzal kezdi, hogy „Meillet megfogalmazásait ma az összehasonlító nyelvészet legtöbb művelője kissé merevnek és szélsőségesnek ítéli” (2004: 201). Mivel ezen a ponton FEHÉR érvelését arra építi, hogy az összehasonlító nyelvészek a nyelvet kizárólag a nyelvtannal azonosítják, és ezt támasztja alá az idézettel, az érvelését borítaná egy olyan vélemény, mely szerint a szakma többsége ma nem osztja a szóban forgó nézetet. Ez a helyzet megkívánná, hogy CSERESNYÉSIVEL szemben érvelve rámutasson, hogy ez a felfogás ma is jellemző — ezt azonban elmulasztja.

Jóhiszeműen persze azt kell feltételeznünk, hogy FEHÉR egyszerűen nem vette észre ezt a megjegyzést. Csakhogy néhány oldallal később, amikor MEILLETŐL azt idézi, hogy „a rokontalan nyelveknek (pl. a baszknak) igazában nincs történelmük” (FEHÉR 2011: 117), akkor maga is úgy indítja a mondatot, hogy „Noha manapság szélsőségesnek ítélik”, és éppen CSERESNYÉSIRE (2004: 201) hivatkozik. FEHÉR figyelmét tehát nem kerülte el CSERESNYÉSI megjegyzése: s mivel abban a többes számú „megfogalmazásait” szerepel, világos, hogy nem csupán a baszk történelmére vonatkozó idézetre vonatkozik. Az előző bekezdésben pedig három MEILLET-idézet szerepel, melyek közül az örmény nyelvtanú, romani szókincsű nyelvre vonatkozó az első, és semmi nem utal arra, hogy erre ne vonatkozna CSERESNYÉSI állítása — különös tekintettel arra, hogy a másodikat az első megismétlésének nevezi. Az egyetlen különbség az, hogy míg a romani szókincsű örményre vonatkozó állítás szerves részét képezi FEHÉR érvelésének, addig a baszkra vonatkozó megjegyzés csupán kuriózumként jelenik meg (nem játszik

szerepet a szókincs és a nyelvtan eltérő kezelésének kérdésében), éppen ezért FEHÉR nyugodtan elismerheti szélsőséges nézetnek.

Sajnos van olyan eset is, amikor a legnagyobb jóhiszeműség mellett sem kerülhetjük el annak feltételezését, hogy FEHÉR tudatosan ragad ki kontextusukból idézeteket, és ferdíti őket úgy, hogy illeszkedjen érvelésébe: „Ennek a fogalmi leszűkítésnek a következményeire egyébiránt újabban a hazai összehasonlító nyelvészek is felfigyeltek, a legkritikusabban talán DOMOKOS PÉTER fogalmaz: »a hivatalos finnugrisztika gyakran [...] semmit sem ismer el tényleges tudománynak, értéknek, amely nem folytatása a Budenz szellemi-gyakorlati hagyatékának« (1998: 200; vö. még SÁNDOR 2011: 19).” (FEHÉR 2012: 83).

A fogalmi leszűkítés, amiről szó van, hogy a rokonság fogalmában a hasonlóság helyett a származás válik meghatározóvá. A bekezdésben már az is furcsa, hogy FEHÉR DOMOKOS PÉTERT „összehasonlító nyelvésznek” nevezi, holott DOMOKOS elsősorban irodalomtörténész volt, mindössze pályája elején írt néhány nyelvészeti tárgyú közleményt (DOMOKOS 1999: 6, 9–35), 1998-ban tehát aligha figyelhetett fel bármilyen nyelvészeti szemléleti problémára. De még ha tett volna is ilyen megjegyzést, aligha lenne kompetens a témában, tekintve, hogy szorosabb értelemben vett nyelvhasználatával soha nem is foglalkozott.

Igazán azonban nem is ez a probléma az idézettel, hanem az, ami hiányzik belőle. A kipontozott rész ugyanis így hangzik: „öncélú, kiúttalan nyelvészekedésbe, teóriagyártásba hajlik át, és” — mivel pedig a hasonlóság és eredet kérdését aligha tudjuk elhelyezni az öncélúság, kiúttalanság és teóriagyártás szempontjából, ráadásul egyik felfogás sem állítható szembe a nyelvészettel, világossá válik, hogy FEHÉR azért kénytelen törölni ezt a szakaszt az idézetből, mert ebből nyilvánvalóvá válik, hogy egészen másról szól, mint aminek kapcsán ő idézi.

Nem csupán arról van szó, hogy FEHÉR nem ment vissza a kiinduló forrásig, hanem csak SÁNDORTól veszi át az idézetet (vö. 2011: 19), hiszen a FEHÉRNél kimaradó rész SÁNDORNál még szerepel (igaz, apró sajtóhibával). Ráadásul FEHÉR számára is fel kellene tűnnie, hogy SÁNDOR valami egészen másra hozta példának az idézetet: „van hagyománya annak, hogy néha a magyar nyelv finnugor eredete elleni támadásnak fogják föl a török vagy iráni kapcsolatoknak akár csak a vizsgálatát is. Ez pedig nem tett jót a korai magyar történelem kutatásának.” SÁNDOR a DOMOKOSTól vett idézetet úgy hozza, mint ennek elismerésének bizonyítékát. SÁNDORNál tehát nem az a kérdés, hogy mit tekintünk (nyelv)rokonságnak, sőt nem is a nyelvészeti, hanem az (ös)történeti kutatásokról beszél (még akkor is, ha a „török vagy iráni kapcsolatok” kutatásából nyilván nem maradhatnak ki a nyelvészeti kutatások sem).

Ha azonban FEHÉR lelkiismeretesen utánajárna az eredeti idézetnek, akkor azt is fel kellene fedeznie, hogy már SÁNDOR is teljesen más összefüggésben idézi DOMOKOST, mint ahogyan az állítás elhangzik. Először is, az idézett mondat úgy kezdődik, hogy „Ugyanakkor Képes [Géza] azt is jól látja, hogy...” — márpedig

Képes Géza végképp nem nyelvész volt, hanem költő és műfordító. Az „ugyanakkor” arra vonatkozik, hogy írt verset nyelvészek, nevezetesen ZSIRAI MIKLÓS és GOMBOCZ ZOLTÁN emlékére. DOMOKOS megfogalmazását pedig egy KÉPES-től vett idézet fejteti meg: „Mindig hirdettem [...], hogy a finnugor nyelvészet és a finnugor népek irodalma: a madár két szárnya. Ha az egyiket levágjuk — és hát nálunk, persze, az irodalmat vágták le majdnem száz éven át — akkor a madár nem tud repülni, csak botorkál a földön... Szegény Reguly, amikor élete feláldozásával lejegyezte az ősi vogul és osztják dalokat és énekeket, abban a hitben élt, hogy költészetet jegyez le és ment meg a végső pusztulástól. Később azonban kiderült, hogy ezeket a »szöveg«-eket kizárólag nyelvészeti célokra használta mindenki, nálunk csakúgy, mint Finn- és Észtországbán”. Világos tehát, hogy DOMOKOS arról beszél, hogy a finnugristák egy része csak a nyelvészetet ismeri el finnugrisztikának, a finnugor nyelvű irodalmak kutatását nem. DOMOKOS tehát ezzel a kijelentésével ahhoz a jól ismert vitához szól hozzá, mely arról szól, hogy a finnugrisztika kizárólag az összehasonlító-történeti nyelvtudomány egy ága-e, vagy „komplex tudomány”, azaz a finnugor nyelvű népek történetének, kultúrájának kutatását is magában foglalja-e. Erre a kérdésre, illetve tudománytörténeti hátterére most nem térünk ki, mindössze azt kell leszögeznünk, hogy DOMOKOS állításának sem a nyelv eredetéről vallott nyelvészeti felfogáshoz, sem a magyar nyelv és nép kapcsolatainak kutatásához nincs köze. Ehhez még annyit kell hozzátennünk, hogy bár mind FEHÉR, mind SÁNDOR eredeti értelméből kiforgatva idézi DOMOKOST, az idézet SÁNDOR esetében legalább áttételesen illeszkedik művének mondandójába. Miközben DOMOKOS az irodalmat és a kultúrát a finnugrisztikába szeretné visszahelyezni, addig SÁNDOR műve amellel érvel, hogy az irodalmi és kulturális hagyománynak (konkrétan a „hunhagyománynak”) éppolyan meghatározó szerep jár a nemzettudatban, mint a nyelvészeti kutatások eredményeinek (és művében SÁNDORhoz hasonlóan DOMOKOS is bőven foglalja a „hunhagyomány” szerepével a magyar irodalomban). Ilyen értelemben tehát van rokonság SÁNDOR és DOMOKOS gondolatai között — paradox módon azonban éppen SÁNDOR szögezi le, hogy „a »finnugor« vagy »uráli« csak a nyelvre értelmezhető kifejezés, népre semmiképpen” (2011: 21) — azaz gyakorlatilag teljes mértékben ellentmond DOMOKOSnak. Az azonban, hogy SÁNDOR félreértelmezi DOMOKOST, FEHÉR számára intő jelnek kellene lennie, és nem szabadna arra biztatnia, hogy kreatív módon új értelemben idézze a szöveget.

8. Összefoglalásképpen megállapíthatjuk, hogy FEHÉR az általa kritizált iskolától eltérő nyelvet használ, és nem fordít figyelmet a finnugrisztika, illetve az összehasonlító-történeti nyelvtudomány bevett nyelvezetének értelmezésére: ennek következtében bizonyos gondolatokat tévesen értelmez. Bár kritikájának célpontja a családfa és a nyelvrokonság fogalmának hagyományos értelmezése, nem jár utána annak, hogy valójában milyen felfogásra épülnek ezek a fogalmak. A családfa-ábrázolásokra vonatkozó magyar finnugrisztikai szakirodalmat nem

ismeri, ahogyan általában sem fordít figyelmet arra, hogy állításait a szakirodalomból vett idézetekkel támassza alá. Bár azt állítja, hogy a finnugrisztika nem ismeri el a mai nyelvek nyelvtanának kialakulásában játszott idegen szerepet, az alaposabb vizsgálat legfeljebb azt képes megállapítani, hogy a legáltalánosabb finnugrisztikai tankönyvek valóban inkább csak a szókinccsel kapcsolatban szólnak idegen hatásról — de ez csak abból következik, hogy elsősorban a testes elemek átvételére koncentrálnak, legyen szó akár nyelvtani elemek, akár önálló lexémák történetéről.

Sajnos FEHÉR tendenciózusan idézi forrásait. Amikor az általa egyetértően idézett szerzők véleménye nem illeszkedik koncepciójába, véleményüket elhallgatja; az általa megadott források nem mindig támasztják alá állításait; arra is van példa, amikor egy idézetet eredeti értelméből teljesen kifordít, az erre utaló részleteket pedig elhagyja, annak ellenére, hogy egy óvatosságra intő rossz példa már van előtte.

Mindez arra utal, hogy FEHÉR úgynevezett szalmabábérvélést alkalmaz: vitapartnere álláspontját eltorzítja, kiforgatja, szélsőségesnek tünteti fel, vagy egyszerűen figyelmen kívül hagyja annak érdekében, hogy lehengerlőbben tudjon érvelni ellene. Minden bizonnyal nem minden esetben tudatosan jár el így, de így is épp elég példa van rá, amikor a szándékosság gyanúját nehéz elhessegetni. Ha mindezt összevetjük azzal, hogy a kritika tárgyaként szinte kizárólag a hazai finnugrisztika és nyelvtörténet jelenik meg, és olyanokat olvashatunk, mint hogy „A magyar nyelvtudomány e tekintetben máig nem változott” (2011: 112), miközben nem találunk példát arra, hogy mondjuk az angol, a francia, az orosz vagy a szlovák, esetleg a finn nyelvtudomány változott volna; a magyar esetében felmerül, hogy egy erős ótörök szállal is kellene számolni, miközben arról nem esik szó, hogy mondjuk az angol esetében is fel kellene tételezni egy erős francia szálat — nos, mindent egybevéve nehéz nem azt feltételezni, hogy a két cikk célja módszertani kérdések revideálása, nem pedig elsősorban a magyar nyelv finnugor-ságának „relativizálása”.

Természetesen még csak véletlenül sem szeretnénk azt sugallni, hogy FEHÉR KRISZTINA írása egyszerűen a finnugorellenes áltudományos irodalom vonulatába tartozik. FEHÉR felkészültsége, ismeretei messze meghaladják az áltudományos szerzők felkészültségét, tudatlansággal semmiképpen sem vádolható. Éppen ezért sajnálatos az eljárása, hiszen nyilvánvaló, hogy képes lenne az uralisztikai szakirodalom értő, építő kritikájára, és rámutathatna valós gyengeségeire. Törekvéseit tekintve azonban nagyon is rokonnak tűnik az áltudományos művekkel: célja az, hogy ha a magyar nyelv finnugorságát cáfolni nem is tudja, legalább azt bebizonyítsa, hogy nem „úgy” finnugor — annak megismerésére, hogy mi is az az „úgy”, már nem fordít figyelmet. Nagy kár, mert így kritikája a szakmában hatástalan marad. Nem csoda, ha olyan írásokra, melyekben a finnugristák nem érzik találva magukat — melyek olyan nekik tulajdonított nézetekkel vitatkoznak,

melyeket ők nem vallanak —, nem kívánnak reagálni. A szakmán kívül viszont az ilyen munkák azt az érzetet tudják kelteni, hogy van valódi szakmai kritika, ami egyszerűen lepereg a „dogmatikus” finnugristákról.

Irodalom

- BERECZKI GÁBOR 1974. Существовала ли праволжская общность финно-угров? *Acta Linguistica Hungarica* 24: 81–85.
- BERECZKI GÁBOR 1996. *A magyar nyelv finnugor alapjai*. Budapest, Universitas Könyvkiadó.
- BERECZKI GÁBOR 2000. *Bevezetés a balti finn nyelvészetbe*. Budapest, Universitas Könyvkiadó.
- BERECZKI GÁBOR 2002. *A cseremisz nyelv történeti alakzata*. Debrecen, Kossuth Egyetemi Kiadó.
- BYNON, THEODORA 1997. *Történeti nyelvészet*. Budapest, Osiris.
- CSERESNYÉSI LÁSZLÓ 2004. *Nyelvek és stratégiák avagy a nyelv antropológiája*. Segédkönyvek a nyelvészet tanulmányozásához 37. Budapest, Tinta Kiadó.
- DIXON, ROBERT MALCOLM WARD 1997. *The Rise and Fall of Languages*. Cambridge University Press.
- DOMOKOS PÉTER 1999. *Domokos Péter*. Magyar nyelvész pályaképek és önvallomások 12. Budapest, Eötvös Loránd Tudományegyetem Fonetikai Tanszék.
- FEHÉR KRISZTINA 2011. A családfamodell és következményei. *Magyar Nyelvjárások* 49: 105–128.
- FEHÉR KRISZTINA 2012. Az affinitástól a hálózatokig, avagy a nyelvek filogenezeise. *Magyar Nyelvjárások* 50: 77–105.
- FEJES LÁSZLÓ 2004. Nyelveszaládfafeldolgozás. In: CSEPREGI MÁRTA–VÁRADY ESZTER szerk., *Permiekt, finnekt, magyarok. Írások Szij Enikő 60. születésnapjára*. Uralisztikai tanulmányok 14. Budapest, ELTE BTK Finnugor Tanszék. 57–65.
- FEJES LÁSZLÓ 2012a. A magyar nyelv előtörténete — Pusztay János szerint. *Rénhírek* 2012. november 14. URL: <http://www.nyest.hu/renehirek/a-magyar-nyelv-elotortenete-pusztay-janos-szerint> (2016. 03. 01.).
- FEJES LÁSZLÓ 2012b. Érvék és tények — Pusztay János feltételezése. *Rénhírek* 2012. november 15. URL: <http://www.nyest.hu/renehirek/ervek-es-tenyek-pusztay-janos-feltetelezesei> (2016. 03. 01.).
- FEJES LÁSZLÓ 2014. családfamodell. In: BÍRÓ BERNADETT–SIPŐCZ KATALIN–SZEVERÉNYI SÁNDOR–SZUNCOVA EKATYERINA szerk., *Kozmács Értelmező Szótár. Írások a hatvan esztendő Kozmács István tiszteletére*. Szeged, Szegedi Tudományegyetem Finnugor Nyelvtudományi Tanszék. 29–55.
- HAJDÚ PÉTER–DOMOKOS PÉTER 1987. *Uralische Sprachen und Literaturen 1*. Budapest, Akadémiai Kiadó.
- KNIEZSA ISTVÁN 1942. Magyar–szláv nyelvi érintkezések. In: SZEKFŰ GYULA szerk., *A magyarság és a szlávok*. Budapest, Franklin Társulat. 168–188.

- LAKÓ GYÖRGY 1980. *Budenz József*. Budapest, Akadémiai Kiadó.
- LIGETI LAJOS 1986. *A magyar nyelv török kapcsolatai a honfoglalás előtt és az Árpád-korban*. Budapest, Akadémiai Kiadó.
- MSZFgrE. = LAKÓ GYÖRGY főszerk., *A magyar szókészlet finnugor elemei. Etimológiai szótár 1–3*. Budapest, Akadémiai Kiadó, 1967–1978.
- PUSZTAY JÁNOS 1995. *Diskussionsbeiträge zur Grundsprachenforschung. Beispiel: das Uralische*. Veröffentlichungen der Societas Uralo-Altaica 43. Wiesbaden, Harrassowitz Verlag.
- PUSZTAY JÁNOS 2000. A „megszakított egyensúly” elmélete és az uráli alapnyelv kialakulása. In: BALÁZS GÉZA–CSOMA ZSIGMOND–JUNG KÁROLY–NAGY ILONA–VEREBÉLYI KINCŐ szerk., *Folklorisztika 2000-ben. Folklor — irodalom — szemiotika. Tanulmányok Voigt Vilmos 60. születésnapjára 2*. Budapest, Eötvös Loránd Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kar. 550–556.
- PUSZTAY JÁNOS 2010. A magyar nyelv eredetéről. *Vasi Szemle* 64: 114–28.
- PUSZTAY JÁNOS 2011. *Gyökereink. A magyar nyelv előtörténete. Milyen áfium ellen kell orvosság?* Budapest, Nap Kiadó.
- SZÍJ ENIKŐ 1990. *Finnugor hol-mi*. Budapest, Tankönyvkiadó.
- SZILÁGYI N. SÁNDOR 1999. A szent mókus, avagy a módszer buktatói. In: POSGAI PÉTER szerk., *Tűzsiholó. Írások a 90 éves Lükő Gábor tiszteletére*. Budapest, Táton. 345–365.
- WITTEGENSTEIN, LUDWIG 1953/1992. *Filozófiai vizsgálódások*. Budapest, Atlantisz Kiadó.
- ZAICZ GÁBOR 1994. [cím nélkül]. In: ZSIRAI MIKLÓS: *Finnugor rokonságunk*. Budapest, Trezor. 595–691.
- ZSIRAI MIKLÓS 1937. *Finnugor rokonságunk*. Budapest, Magyar Tudományos Akadémia.

Is the tree falling?

Krisztina Fehér has published two articles in the journal “Magyar Nyelvjárások” (Hungarian Dialects, 2011, 2012) calling into question the foundations upon which researchers of Hungarian linguistic history and the Uralic languages base their work. In these two pieces, Fehér essentially raises doubts about the validity of the family tree model.

As the current article points out, the language Fehér uses differs from the one used by the schools of thought she criticizes, and she also fails to thoroughly investigate the notions upon which the concepts of family trees and related languages are built. She is not familiar with the literature on family tree representations, and she does not support her claims with any references to the literature either. She quotes her sources with a strong bias, and uses straw man arguments.

In the light of the above, one cannot but come to the conclusion that the two articles are primarily intended not to revise methodological issues, but to render the categorization of Hungarian as a Finno-Ugric language “relative”.

Keywords: Finno-Ugric linguistics, family tree model